

Лідзія Сямешка
Lidziya Siameshka

Нацыянальны інстытут адукацыі, Беларусь

National Institute of Education, Belarus

e-mail: lidiya1408@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6817-9786>

Стратэгіі як складнік мадэлі беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі замежных навучэнцаў

Use of Strategies within the Communicative Competence Model for Foreign Learners of Belarusian

Abstract: This article discusses the study and use of communication strategies to form communicative competence for learners of Belarusian as a foreign language. The article reviews various approaches to defining the concept of a “strategy” and identifies its key characteristics, then discusses strategies in relation to different types of communication activities. It also analyzes the most widely used and accepted classifications of communication strategies, along with their use at different language proficiency levels. The author notes that learning and understanding of these strategies helps students to successfully master the Belarusian language and makes it easier for them to participate in intercultural communication.

Keywords: Belarusian as a foreign language, Belarusian language proficiency level, communicative competence, communication strategies, communicative tasks.

Рэзюмэ: У артыкуле закранаюцца пытанні вывучэння і выкарыстання катэгорыі “камунікатыўныя стратэгіі” пры фарміраванні беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі замежных навучэнцаў. Акрэсліваюцца розныя падыходы да вызначэння паняцця “стратэгія” і яго істотныя характарыстыкі. Разглядаюцца структура, змест стратэгіі у розных відах камунікатыўнай дзейнасці і спосабы іх рэалізацыі на розных узроўнях валодання беларускай мовай. Аўтар адзначае, што ўменне навучэнцаў прымяняць стратэгіі паспрыяе паспяховаму авалоданню беларускай мовай і павысіць узровень іх гатоўнасці да ўзаемадзеяння ў сітуацыях інтэркультурнай камунікацыі.

Ключавыя словы: беларуская мова як замежная, узроўні валодання беларускай мовай, камунікатыўная кампетэнцыя, камунікатыўныя стратэгіі, камунікатыўныя задачы.

Уводзіны. Сучасны этап развіцця дыдактыкі беларускай мовы як замежнай звязаны з задачай усталявання ў адукацыйнай практыцы комплекснай сістэмы, адпаведнай агульнаеўрапейскай канцэптуальнай мадэлі вывучэння нацыянальных моў як замежных. У аснове гэтай мадэлі ляжыць дзейнасная канцэпцыя, сутнасць якой – у набліжэнні моўнага навучання да камунікатыўных патрэб навучэнцаў і арганізацыі яго як працэсу камунікатыўнай дзейнасці, звязанай з рэцэпцыйай і прадукцыяй вусных і пісьмовых тэкстаў, з інтэрактыўнымі дзеяннямі і медыяцыяй, накіраванымі на максімальна эфектыўнае вырашэнне канкрэтных задач камунікацыі. Мадэль моўнага навучання праектуецца як шматузроўневая сістэма: а) у кантэксце дыдактычнай трыяды: вывучэнне, выкладанне, ацэнка – і як б) мадэль моўнага навучання, адначасова звязаная з выкарыстаннем мовы ў канкрэтных сітуацыях камунікацыі. Вучэбны працэс будзецца на аснове аналізу сфер, сітуацый рэальнай камунікацыі і ўліку мэты і канкрэтных патрэб навучэнцаў, якія вывучаюць мову і карыстаюцца ёю дзеля іх забеспячэння, што дазваляе разглядаць навучэнцаў адначасова як карыстальнікаў мовы. Праз выяўленне ўзаемасувязі паміж працэсамі вывучэння мовы і выкарыстання яе ў рэальнай камунікацыі вызначаюцца параметры камунікатыўнай кампетэнцыі – комплекснай катэгорыі, дасягненне пэўнага ўзроўню якой ёсць мэтай моўнага навучання. Камунікатыўная кампетэнцыя разглядаецца як інтэграваная сістэма ключавых складнікаў, якія рэалізуюцца праз камунікатыўную дзейнасць у розных яе відах, дзе ўвасоблены ўсе магчымыя спосабы выкарыстання мовы (*слуханне, чытанне, пісьмо, гаварэнне, медыяцыя, інтэракцыя*). Авалоданне мовай як камунікатыўнай дзейнасцю падразумявае не толькі засваенне комплексу моўных ведаў і ўменняў, а і развіццё стратэгічнай здольнасці і гатоўнасці навучэнцаў эфектыўна наладжваць маўленчае ўзаемадзеянне (дакладна выказваць думкі, актыўна слухаць, рэагаваць на змены ў сітуацыі, уступаць у дыскусію і пад.) і дасягаць мэты камунікацыі, пазбягаючы праблем, якія

абцяжарваюць узаемаразуменне паміж суразмоўцамі. Дзеля гэтага неабходна разуменне механізмаў камунікатыўнай дзейнасці і сістэмных характарыстык дыскурсу, адзін з ключавых складнікаў якога – *камунікатыўныя стратэгіі*. У сістэме ўзаемазвязаных паняццяў і катэгорый, якія адлюстроўваюць структуру камунікацыі і кампетэнцыі карыстальніка мовай, паняцце “камунікатыўныя стратэгіі” як адно з цэнтральных пры іх даследаванні разглядаецца ў якасці базавай характарыстыкі любога тыпу дыскурсу. Сутнасць гэтага паняцця вызначаецца ў сувязі з выбарам аптымальнага шляху дасягнення камунікатыўнай мэты і здольнасцю асобы арганізаваць камунікатыўную дзейнасць і кіраваць ёю (*як сфармуляваць пытанне, як узяць слова, як прапанаваць ці ацаніць рашэнне, як закончыць размову і пад.*) дзеля эфектыўнага вырашэння задач у розных сітуацыях і сферах камунікацыі.

У сучасным дыдактычным кантэксце стратэгіі кваліфікуюцца як важны якасны аспект камунікацыі, авалоданне якім развівае здольнасць асобы да камунікатыўнай дзейнасці, і як ключавая катэгорыя, праз якую магчыма апісаць працэсы вывучэння і выкарыстання мовы ў любым кантэксце. У структуры мадэлі камунікатыўнай кампетэнцыі, рэпрэзентаванай у даследаванні экспертаў Рады Еўропы “*Common European Framework of Reference for Languages: Learnig, Teaching, Assessment*”, *CEFR 1996*, прынятай за аснову ў галіне іншамоўнага навучання, стратэгіі выступаюць адзінкай апісання адукацыйнага зместу камунікатыўнай дзейнасці і разглядаюцца ў якасці адмысловага паказчыка (“фіксаванага пункту адліку”) узроўня дасягнутай кампетэнцыі, праз які магчыма ўдакладніць іх межы.

У сувязі з адзначаным актуальнай задачай метадалагічнага плану ў адносінах да беларускага кантэксту ёсць аналіз і інтэрпрэтацыя катэгорыі “камунікатыўныя стратэгіі” як базавай дыдактычнай адзінкі і структурнага кампанента камунікатыўнай дзейнасці, істотнага для эфектыўнага вырашэння рэальных ці вучэбных (уяўных) камунікатыўных задач. На сённяшні дзень у айчынным

Стратэгіі як складнік мадэлі беларускамоўнай камунікатыўнай...

навукова-метадычным дыскурсе камунікатыўныя стратэгіі застаюцца недастаткова даследаванай катэгорыяй, хоць мэтазгоднасць фарміравання ў навучэнцаў “*стратэгічнай кампетэнцыі*” пры вывучэнні замежных моў і беларускай як замежнай адзначаецца ў вучэбна-метадычнай нарматыўнай базе. Аднак аналіз навукова-метадычных крыніц сведчыць пра фрагментарны ўлік сучаснага падыходу да вызначэння месца і ролі гэтай катэгорыі ў працэсе авалодання беларускай мовай як замежнай.

У прапанаваным даследаванні ў якасці яго аб’екта выступае катэгорыя “камунікатыўныя стратэгіі” як аспект камунікатыўнай дзейнасці ў розных яе відах і як адзін з паказчыкаў дасягнення стандарту (канкрэтнага) узроўню ў сістэме ўзроўняў беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі. Даследаванне мае на мэце: а) акрэсліць сутнасныя характарыстыкі, праз якія вызначаюцца стратэгіі ў дыдактыцы замежных моў; б) прааналізаваць стратэгіі, вылучаныя (згодна са стратэгічнай сістэмай CEFR) у стандартах па беларускай мове як замежнай, з пункту гледжання іх зместу і спосабаў рэалізацыі ў розных відах маўленчай дзейнасці на розных узроўнях валодання беларускай мовай, а таксама в) абмеркаваць пытанні развіцця ў навучэнцаў здольнасці прымяняць стратэгіі ў працэсе вывучэння і выкарыстання беларускай мовы. (Тэрмін *стандарты ўжываем у адносінах да дакумента “Стандарты экзаменацыйных патрабаванняў да ўзроўняў валодання беларускай мовай як замежнай”, Мінск 2020, які ў рамках сістэмы сертыфікацыі вызначае мінімальныя абавязковыя патрабаванні да ўзроўняў агульнага валодання беларускай мовай замежнымі грамадзянамі*). Аналіз акрэсленых пытанняў непасрэдна звязаны з задачай упарадкавання складанага працэсу авалодання мовай на аснове прынцыпаў дзейнаснай канцэпцыі, якая ў аснове сваёй мае стратэгічны характар, а таксама ўдакладнення структуры і зместу складнікаў беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі, якое дае ўяўленне пра структуру навучальнага працэсу і дазваляе асэнсаваць, што

і ў якім аб’ёме патрэбна вывучыць, каб карыстацца беларускай мовай на тым ці іншым узроўні. Неабходнасць актуалізацыі гэтай праблематыкі вынікае з таго, што ў айчынным дыдактычным кантэксце выяўляецца тэрміналагічная неўсталяванасць у адносінах да структуры камунікатыўнай кампетэнцыі, зместу яе кампанентаў, у тым ліку няма адзінства ў разуменні стратэгічнага яе складніка. Вылучаная ў вучэбных праграмах *стратэгічная кампетэнцыя атаясамліваецца з кампенсаторнай ці з дыскурсіўнай, або перасякаецца з вучэбна-пазнавальнай*. Неакрэсленасць у вызначэнні, недакладнасць у фармулёўках выклікае невыразнасць у арганізацыі зместу навучання і спосабах дыдактычнага напаўнення гэтай катэгорыі, а таксама ўскладняе магчымасць сфармуляваць структуру гатоўнасці выкладчыкаў да фарміравання яе ў навучэнцаў.

Нагадаем, што базавая мадэль камунікатыўнай кампетэнцыі, рэкамендаваная рэзалюцыяй Рады Еўропы (2001) у якасці стандарту для мадэлявання нацыянальных сістэм іншамоўнага навучання і ацэнкі сістэмы ўзроўняў кампетэнцыі, апісваецца праз тры галоўныя метакатэгорыі: 1) камунікатыўная дзейнасць: *прадуктыўныя і рэцэптыўныя ўменні* выкарыстання мовы для вырашэння задач у пэўным кантэксце і ў рамках канкрэтнай сферы дзейнасці; 2) *камунікатыўныя стратэгіі*, неабходныя для ажыццяўлення камунікатыўнай дзейнасці і эфектыўнага вырашэння задач камунікацыі; 3) *камунікатыўная (моўная) кампетэнцыя*, у складзе якой вылучаюцца: а) *лінгвістычная кампетэнцыя* – патэнцыял лінгвістычных ведаў і навыкі выкарыстання моўных адзінак; б) *сацыялінгвістычная кампетэнцыя* – веданне маркераў міжасобасных сацыяльных адносін, якія рэалізуюцца праз адэкватны выбар і выкарыстанне формаў маўленчага этыкету, разнастайных стылістычных рэгістраў, акцэнтаў і пад.; в) *прагматычная кампетэнцыя* – здольнасць структураваць дыскурсіўны, функцыянальны і інтэрактыўны аспекты камунікацыі і арганізаваць маўленчую дзейнасць у адпаведнасці з сітуацыяй і задачамі камунікацыі.

Прапанаваныя катэгорыі апісання мадэлі камунікатыўнай кампетэнцыі трывала замацаваліся ў сучаснай дыдактыцы замежных моў і агульнапрызнаныя ў міжнароднай адукацыйнай практыцы. На іх аснове распрацаваны таксама мадэлі ўзроўняў беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі, адлюстраваныя ў стандартах, дзе галоўным параметрам іх апісання выступаюць адзінкі камунікатыўнай дзейнасці – камунікатыўныя ўменні і стратэгіі. Дзеля дасягнення эквівалентнасці сістэмы выкладання беларускай мовы сучасным стандартам іншамоўнага навучання варта прытрымлівацца ў вучэбных курсах, праграмах па беларускай мове як замежнай агульнапрынятай мадэлі камунікатыўнай кампетэнцыі, захоўваючы сувязь з вылучанымі ў стандартах катэгорыямі яе апісання. Выпрацоўка адзінага падыходу да інтэрпрэтацыі стратэгічнага складніка камунікатыўнай дзейнасці патрабуе асэнсавання еўрапейскай традыцыі вывучэння і выкарыстання катэгорыі “стратэгіі”, якая даўно знаходзіцца ў фокусе ўвагі вучоных. Актуальнасць яе, паводле даследчыкаў, абумоўлена тым, што сама камунікатыўная дзейнасць “традыцыйна мае адносіны да вывучэння інтэрактыўных стратэгіі – таго, як людзі выкарыстоўваюць камунікацыю з мэтай уздзеяння адно на аднаго і дасягнення сваёй мэты” [Trenholm, Jensen 2004: 14]. У сувязі з гэтым уяўляецца мэтазгодным коратка сістэматызаваць у дзяржаўным ракурсе агульныя падыходы да вызначэння сутнасці катэгорыі “стратэгіі” і акрэсліць прынцыпы сучаснага яе разгляду ў дыдактыцы замежных моў.

Да пытання пра змест паняцця “стратэгіі” ў дыдактыцы замежных моў

Актуальныя для моўнай дыдактыкі пытанні выкарыстання катэгорыі “стратэгіі” ў працэсе авалодання мовай звязаны з праблемамі, што маюць працяглую ўласную гісторыю вывучэння як у межах агульнай тэорыі дзейнасці, так

і ў шэрагу лінгвістычных і сумежных навук (кагнітыўная псіхалогія і кагнітыўная лінгвістыка, псіхалінгвістыка, тэорыя камунікацыі, лінгвістычная прагматыка, а таксама педагогіка, рыторыка, тэорыя аргументацыі і інш.). У самой дэфініцыі тэрміна “стратэгія” закладзена многа значэнняў, што абумовіла неаднастайную яго інтэрпрэтацыю ў розных галінах ведаў і на розных этапах даследавання гэтай катэгорыі. Так, у межах розных кірункаў кагнітыўнай навукі тэрмін “стратэгіі” (у значэнні пазнавальныя/кагнітыўныя стратэгіі, кагнітыўныя стылі, навучальныя/вучэбныя стратэгіі) выкарыстоўваецца як падагульняльнае абзначэнне для адносна ўстойлівых спосабаў пазнавальнай дзейнасці, звязаных з прыёмам і атрымання, перапрацоўкі інфармацыі, у тым ліку пры вывучэнні моў. Гэтыя прыёмы ўсведамляюцца як план ці свядома абраны набор аперацый для вырашэння пэўнай задачы, або як схема дзеянняў на аснове набытага досведу, якая трансфармуецца ў перспектыву паспяховага дасягнення мэты. Стратэгіі разглядаюцца як істотны чынік у асэнсаванні кагнітыўных працэсаў, якія абумоўліваюць магчымасць эфектыўнага засваення мовы не проста праз завучванне матэрыялу, а праз актыўную кагнітыўную дзейнасць, у выніку якой дасягаецца разуменне вырашэння вучэбнай задачы і асэнсаванае засваенне моўных канструкцый. Вылучаюцца стратэгіі, актуальныя для ўспрымання, асэнсавання і захавання матэрыялу ў памяці (стратэгіі засваення/запамінавання), для ўзнаўлення засвоеных ведаў і кантролю (стратэгіі кантролю). Яны рэалізуюцца праз пэўныя прыёмы (верыфікацыя, маніторынг, здагадка, індуктыўнае заключэнне, дэдуктыўнае разважанне і пад.), якімі навучэнец карыстаецца для атрымання і засваення ведаў. Агульныя, ці *метакагнітыўныя стратэгіі*, вызначаюцца як спосабы фарміравання ў навучэнцаў умення вучыцца, прыёмаў самастойнага вывучэння моў.

З развіццём лінгвістычнай прагматыкі, тэорыі камунікацыі, арыентаваных на вывучэнне моў з пункту гледжання стратэгіі іх выкарыстання ў рэальнай камунікацыі, у метадычны інсту-

Стратэгіі як складнік мадэлі беларускамоўнай камунікатыўнай...

ментарый уваходзіць (з 1970-х гадоў) паняцце “камунікатыўныя стратэгіі”. Змест яго інтэрпрэтуецца па-рознаму ў залежнасці ад таго, якія аспекты камунікацыі акцэнтуюцца і якія задачы вырашаюцца ў навуковым даследаванні. З пазіцыі *прагматычнага* падыходу стратэгіі разглядаюцца ў складзе розных мадэляў камунікацыі (ад прыватна-бытавой сітуацыі да прафесійнага дыскурсу) і кваліфікуюцца як спосабы рэалізацыі інтэнцыі адрасанта праз маўленчыя дзеянні (*тактыкі*) з прагматычнай мэтай уплыву на адрасата (напрыклад, змяніць паводзіны ў патрэбным кірунку). Гэты падыход вызначаецца як *інтэнцыійны*, ці *функцыянальны*, бо план і характар маўленчых дзеянняў (выбар фактаў і ракурс іх падачы) вызначаюцца інтэнцыяй аднаго з суразмоўцаў у інтэрактыўнай сітуацыі пры вырашэнні, як правіла, лакальнай задачы ў рамках тыповага сцэнару рэпрэзентацыі пэўнай моўнай функцыі. Паводле *CEFR*, стратэгіі як мадэлі маўленчых паводзін, звязаныя з прагматычным бокам дыскурсу, мэтазгодна разглядаць у якасці элемента *прагматычнай* кампетэнцыі, якая падразумявае ўменне карыстацца вусным і пісьмовым маўленнем для рэалізацыі канкрэтных моўных функцый.

Прыярытэт у адносінах да стратэгічнага аспекту камунікацыі ў працэсе авалодання мовай выявіўся ў сувязі з распрацоўкай у рамках еўрапейскіх моўных праектаў канцэпцыі *камунікатыўнай кампетэнцыі*. На працягу 80–90-х гадоў ХХ стагоддзя былі абгрунтаваны і апрабаваны розныя мадэлі камунікатыўнай кампетэнцыі. Даследуючы феномен гэтай катэгорыі, розныя вучоныя (Canale, Swain 1980; Faerch, Kasper 1983; Bachman, 1990; Ek, Trim 1992 і інш.) прыйшлі да высновы пра наяўнасць у яе структуры стратэгічнага кампанента, вызначанага як “*стратэгічная кампетэнцыя*” (*strategic competence*). У большасці мадэляў яна інтэрпрэтуецца ў кантэксце кампенсацыі недахопу моўных ведаў, маўленчага ці сацыяльнага досведу ў іншамоўным асяроддзі. Так, паводле мадэлі Canale, Swain, стратэгічная кампетэнцыя рэалізуецца як здольнасць выбіраць карэктныя (не)вербальныя камунікатыўныя

стратэгіі ў выпадках, калі камунікацыі пагражае разрыў з прычыны недахопу моўных сродкаў ці ведання сацыяльна-культурных нормаў носьбітаў мовы. Адпаведна вылучаюцца стратэгіі для кампенсацыі: а) недасканалай граматычнай кампетэнцыі (напрыклад, *перафразаванне недастаткова засвоеных граматычных структур*), б) сацыялінгвістычнай кампетэнцыі (напрыклад, у ролевых гульнях *уменне звярнуцца да незнаёмага, статус якога невядомы і пад.*) [Canale, Swain 1980]. Аналагічны падыход выяўляецца і ў іншых мадэлях, дзе стратэгічная кампетэнцыя вызначаецца як здольнасць кампенсаваць у вуснай ці пісьмовай форме недахоп інфармацыі ў выпадку, калі інфармацыя не была цалкам распазнаная адным з суразмоўцаў [Ek, Trim 1992: 103]; ці як здольнасць кампенсаваць лакуны лінгвістычных (граматычных) ці прагматычных (сацыяльна-культурных) ведаў [Faerch, Kasper 1983: 23]. У мадэлі гэтых жа аўтараў, удакладненая у пазнейшым даследаванні, функцыі стратэгічнай кампетэнцыі звязаны з асэнсаваным планам дасягнення камунікатыўнай мэты ў выпадку, калі ёсць пагроза зрыву камунікацыі праз шум, недастатковую падрыхтаванасць яе ўдзельнікаў, і як здольнасць выбіраць адэкватную лінію маўленчых паводзін дзеля павышэння эфектыўнасці камунікацыі [Faerch, Kasper 1984: 50]. У мадэлі Bachman 1990 стратэгічная кампетэнцыя разглядаецца ў больш шырокім кантэксце – з пазіцыі тэорыі дзейнасці (*планаванне, выкананне, кантроль*) у сувязі з агульным планам рэалізацыі камунікатыўнай задачы. Такім чынам, вылучэнне стратэгічнай кампетэнцыі ў складзе камунікатыўнай кампетэнцыі (пры адсутнасці на гэтым этапе адзінага падыходу да дэфініцыі апошняй, структуры і зместу яе складнікаў) грунтуецца, відавочна, на абагульненым уяўленні пра здольнасць карыстаўніка мовы ўсведамляць супярэчнасць паміж задачамі камунікацыі, уласнымі магчымасцямі і ўменнем прымяняць спосабы іх кампенсацыі.

На сённяшні дзень вызначальным у разуменні сутнасці паняцця “стратэгіі” ёсць абгрунтаванне